

KS. ŁUKASZ KRUCKI – GNIEZNO

[Recenzja]: Ks. Witold Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławskie Wydawnictwo Rolników, Włocławek 2011, ss. 719 + 2 mapy.

Dzieje Kościoła włocławskiego na przestrzeni minionego tysiąclecia nierozdzielnie spletały się z losami polskiego państwa i narodu. Wraz z nimi stawał się on świadkiem chwil wzniosłych, choć nieobce były mu i wydarzenia tragiczne, które zaciążyły nad historią Polski. W owych „czasach próby” starał się on sprostać funkcji orędownika sprawy narodowej, nośnika i przekaziciela polskich tradycji, i chociaż nie zawsze wychodził z tej walki zwycięsko, to jednak w miarę swoich możliwości oddziałował na sfery życia polityczno-społecznego, kulturalnego, gospodarczego, a przez to wskazywał właściwe kierunki rozwoju bytu narodowego. Dziwi więc fakt, że diecezja tak szacowna nie może poszczycić się kompleksową monografią. Wprawdzie już niemal przed półwieczem Stanisław Librowski publicznie zgłaszał potrzebę takiej publikacji, a nawet planował jej układ¹, to jednak jego zamierzenia pozostały pieśnią przyszłości. Zadośćuczynieniem temu faktowi zdawało się być opublikowanie w 2008 r. pierwszego tomu *Historii diecezji włocławskiej*, poświęconego czasom średniowiecznym². Niestety, w tej formule dalsze losy diecezji – jak dotąd – nie zostały podjęte. Większym zainteresowaniem historyków cieszyły się natomiast czasy współczesne. Im swoją uwagę poświęcili Wojciech Frątczak³ i Krystyna Grzesiak⁴. Zakres czasowy wydanych przez nich monografii ograniczył się jedynie do lat 1939-1989. Pozostałe dzieje diecezji włocławskiej pozostały nieopracowane. Nic więc dziwnego, że z własną inicjatywą naukową w tej materii wystąpił wytrawny historyk włocławski ks. Witold Konstanty Kujawski. W związku z przypadającym w 2011 r. 600-leciem konsekracji katedry włocławskiej przygotował on i opublikował monumentalne

¹ S. Librowski, *Plan dwutomowej monografii historycznej diecezji włocławskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 16 (1967) s. 285-294.

² *Historii diecezji włocławskiej*, t. 1, Średniowiecze, red. A. Radziwiński, Włocławek 2008.

³ W. Frątczak, *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, Włocławek 2012.

⁴ K. Grzesiak, *Relacje państwo-Kościół katolicki na terenie diecezji włocławskiej w latach 1945-1989*, Toruń 2009.

studium, które zatytułował: *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*. Publikacja wydana nakładem Włocławskiego Wydawnictwa Rolników stała się zapisem dziejów diecezji włocławskiej z lat 1818-1925, gdy urzędowo nazywano ją kujawsko-kaliską⁵.

Na wstępie należy nadmienić, że omawiana książka została podzielona na dwie części, monograficzną i źródłoznawczą, które nawzajem się uzupełniają, a jednocześnie sprawiają, że książka może być adresowana do szerszego kręgu odbiorców: profesjonalnych historyków, archiwistów, kwerendzystów, jak i amatorów-hobbistów pragnących zgłębić burzliwe dzieje Kościoła włocławskiego w okresie niewoli narodowej i pierwszych latach po odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

Część pierwsza opracowania, która oprócz obowiązkowych dla tego typu prac elementów: wykazu skrótów, wstępu, zakończenia, czy też bibliografii, uwzględniła dziewięć rozdziałów – *Stan diecezji kujawsko-pomorskiej w latach 1772-1818*, *Nowy kształt diecezji po 1818 r.*, *Zarząd diecezją kujawsko-kaliską*, *Kapłani*, *Duszpasterstwo*, *Szkolnictwo i nauka w diecezji kujawsko-kaliskiej*, *Sanktuaria i miejsca pielgrzymkowe*, *Zakony na terenie diecezji*, *Stan diecezji kujawsko-kaliskiej po odzyskaniu niepodległości* – zaznajamiających czytelnika z historią najstarszej diecezji na Kujawach w okresie zaborów i odradzającego się państwa polskiego. W celu pełniejszego uchwycenia zachodzących wówczas procesów autor w pierwszym rozdziale ukazał potencjał diecezji kujawsko-pomorskiej w latach 1772-1818. Jako że okres ten charakteryzował się dynamiką zmian, dlatego skupił się on najpierw na następstwach rozbiorów Rzeczypospolitej szlacheckiej i ich wpływie na rozwój diecezji włocławskiej. Następnie przeszedł do przedstawienia jej ustroju i organizacji w okresie Księstwa Warszawskiego oraz ukazania przeobrażeń zaistniałych po kongresie wiedeńskim. Naświetlenie zachodzących w Europie ponapoleońskiej przemian politycznych, społecznych, kulturalnych oraz religijnych stworzyło niejako fundament dla zrozumienia założeń bulli *Ex imposita nobis* (30 VI 1818 r.), która zreorganizowała strukturę diecezjalną Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim, w tym również diecezji włocławskiej, czyli kujawsko-kaliskiej (s. 49-52).

Z racji, że nowy kształt i struktura diecezji zaprojektowanej przez Piusa VII znacznie odbiegały od dotychczasowego jej stanu (z historycznego terytorium pozostało przy Włocławku jedynie 45 parafii), stąd też w drugim rozdziale omawianej publikacji ukazany został problem funkcjonowania biskupstwa w nowej rzeczywistości eklezjalnej. Z tego też powodu ks. W. Kujawski przedstawił nowe terytorium diecezji, dokonując jego charakterystyki (s. 53-61). Nie zapomniał przy tym omówić obowiązujących podziałów administracyjnych i odpowiadającym im urzędów (s. 61-73), po czym rozpracował obowiązującą od 1818 r. struk-

⁵ Diecezja włocławska nosiła kolejno nazwy: kruszwicka (do 1123 r.), kujawsko-pomorska (1123-1818), kujawsko-kaliska (1818-1925) i włocławska (od 1925 r.). Zob. W. Mering, W. Frątczak, *Diecezja włocławska*, w: *Progrediamur oportet in spe. 20-lecie bulli Jana Pawła II «Totus Tuus Poloniae populus»*. Księga Jubileuszowa dedykowana Jego Ekscelencji Arcybiskupowi Józefowi Kowalczykowi Metropolicie Gnieźnieńskiemu Prymasowi Polski z okazji Złotego Jubileuszu Kapłaństwa, red. A. Mazurek, Warszawa 2012, s. 204-205.

turę oficjalatów, dekanatów i parafii (s. 73-80). Jest to bardzo szczegółowa część monografii.

Przedmiotem rozdziału trzeciego stał się zarząd diecezji kujawsko-kaliskiej. Z tego też powodu szczególną uwagę autor poświęcił kolejnym biskupom wrocławskim: Andrzejowi Wołłowiczowi, Józefowi Szczepanowi z Rzeczyca Koźmianowi, Walentemu Maciejowi Tomaszewskiemu, Michałowi Janowi Marszewskiemu, Wincentemu Chościak Popielowi, Aleksandrowi Kazimierzowi Bereśniewiczowi i Stanisławowi Kazimierzowi Zdzitowieckiemu (s. 80-112); kapitule katedralnej (s. 113-120), wikariuszom kapitulnym i administratorom diecezji kujawsko-kaliskiej (120-130). Ponadto w części tej umieszczone zostały merytoryczne treści odnoszące się do urzędów wspomagających biskupa zarówno w okresie transformacji, jak i w czasie ukonstytuowania się diecezji kujawsko-kaliskiej: konsystorze, kuria diecezjalna i sąd biskupi (s. 130-141)⁶. W miejscu tym zostały również omówione kwestie odnoszące się do dziekanów i podległych im dekanatów oraz proboszczów i zarządzanych przez nich parafii. Autor wykazał się w tej części rzeczowością. Sumiennie zrelacjonował wkład poszczególnych rządców diecezji, jak i ważniejszych decydentów w rozwój duchowy i materialny diecezji.

Kapłani, jako znacząca grupa w strukturze diecezji stali się obiektem odrębnego zainteresowania autora. Został im w całości poświęcony rozdział czwarty, w którym poddano analizie takie kwestie jak: ogólna sytuacja duchowieństwa (s. 161-168), troska biskupów o właściwe przygotowanie kandydatów do kapłaństwa, a więc problem funkcjonowania wrocławskiego seminarium (s. 168-181), formacja poseminaryjna (s. 181-185) oraz opieka nad kapłanami starymi i chorymi (s. 185-188). Rozdział ten może stanowić zachętę dla innych badaczy, aby podjąć bardziej szczegółowe badania prozopograficzne, oparte nie tylko o dane zaczerpnięte z corocznych schematyzmów diecezjalnych. Cenne byłoby odrębne studium o duchowieństwie diecezji kujawsko-kaliskiej okresu zaborów⁷.

Omówiwszy sprawy związane ze stanem duchowieństwa ks. W. Kujawski skupił się na problemie duszpasterstwa (rozdział V). Ukazał troskę ordynariuszy o właściwy kształt ustawodawstwa diecezjalnego w tej dziedzinie (wydawane zarządzenia), podejmowane wizytacje, jak i sprawowaną liturgię. Jednocześnie został przedstawiony wkład biskupów pomocniczych (Feliksa Łukasza Lewińskiego, Józefa Marcelego Dziecielskiego, Józefa Joachima Goldtmana, Tadeusza Łubieńskiego, Karola Ludwika Pollnera, Henryka Piotra Kossowskiego, Władysława Krynickiego i Wojciecha Stanisława Owczarka) w akcje o charakterze duszpasterskim. Autor analizując ich działalność wykazał się obiektywizmem. Nie idealizuje poszczególnych postaci, ale ma odwagę stwierdzić np. „[...] sufragan Kossowski początkowo więcej oddawał się pracy naukowo-literackiej, aniżeli posługom biskupim” (s. 213). O biskupie Krynickim napisał natomiast: „Władysław

⁶ Zagadnienie to ostatnio szerzej potraktował Roland Prejs OFM^{Cap}, *Administracja diecezjalna w Królestwie Polskim w latach 1864-1918. Studium prozopograficzne*, Lublin 2012.

⁷ Dla okresu międzywojennego diecezji wrocławskiej opracowanie takowe przygotował ks. Józef Dębiński, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji wrocławskiej w latach 1918-1939*, Toruń 2010.

wa Krynickiego w pewien sposób narzucił metropolita arcybiskup Aleksander Kakowski. Dlatego nie cieszył się on większymi względami, a nawet popadł w pewną niełaskę u ordynariusza, bo tak można pojąć skierowanie go na rezydencję w Częstochowie” (s. 215-216). Relacje między ordynariuszami a sufraganami miały niewątpliwy wpływ na duszpasterstwo, ale nie były jedynymi czynnikami, które je warunkowały. Błędem byłoby stwierdzenie, że działalnością pasterską zajmowali się wyłącznie biskupi. Jej zasadniczy trzon spoczywał na klerze diecezjalnym i zakonnym, a realizowany był w poszczególnych parafiach diecezji. Na tym odcinku aktywności duszpasterskiej organizowane były systematycznie nabożeństwa, tworzone bractwa i stowarzyszenia wiernych, prowadzona była katechizacja oraz różnorodna działalność społeczna. Ks. W. Kujawski sporo uwagi poświęcił ponadto kwestii szpitalnictwa oraz innym instytucjom o charakterze charytatywnym, nie pomijając przy tym działań zmierzających do obrony czystości wiary katolickiej przed rozwijającym się ruchem schizmatyckim (szczególnie mariawityzmem i anabaptyzmem).

Rozdział szósty poświęcony został sprawom związanym ze szkolnictwem i szeroko pojmowaną nauką, dlatego też został w nim uwzględniony najpierw ogólny pogląd na rolę Kościoła w rozwoju szkolnictwa. Po tym niejako wstępie, autor skupił się na tradycjach edukacyjnych diecezji kujawsko-kaliskiej sięgających czasów powstania szkoły katedralnej. Następnie omówił poszczególne szkoły na poziomie średnim, a więc: Niższe Seminarium Duchowne, zakład naukowy imienia księdza Jana Długosza, Gimnazjum i Liceum Sióstr Urszulanek, a także szkoły klasztorne w diecezji kujawsko-kaliskiej i inne ośrodki edukacyjne w diecezji (s. 250-258). Jako że Włocławek stanowił samodzielne środowisko naukowe w czasie zaborów i odradzającej się Polski, stąd też i temu zagadnieniu poświęcono niemało uwagi. Uwzględniono w nim twórców i propagatorów, ruch wydawniczy wraz ze środowiskowymi czasopismami diecezjalnymi: „Homiletyką”, „Kroniką Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” i ukazującym się od 1909 r. „Ateneum Kapłańskim”. Niewątpliwy wpływ na rozwój piśmienniczy diecezji miała rozwijająca się we Włocławku drukarnia i Księgarnia Diecezjalna Włocławska, która w 1924 r. planowała nawet połączenie się z poznańską Księgarnią i Drukarnią św. Wojciecha. Do tego faktu jednak nie doszło. Słusznie autor uczynił w tej części, że uwydatnił znaczenie dla włocławskiego środowiska teologicznego instytucji naukowo-kulturalnych. Należały do nich m.in. archiwum kapitulne, biblioteka kapitulna i seminaryjna.

Odrębne miejsce w monografii poświęcono sanktuariom i miejscom pielgrzymkowym. Diecezja kujawsko-kaliska – największa z diecezji w Królestwie Polskim – posiadała na swoim terytorium zarówno Jasną Górę, jak i sanktuarium św. Józefa w Kaliszu. Ponadto obejmowała lokalne sanktuaria szcycące się obrazami Matki Bożej słynącymi łaskami (Brdów, Charłupia Mała), ukazującymi tajemnice Pańskie, czy też związane ze świętymi. Osobno z tej grupy został wyszczególniony kult błogosławionego Bogumiła, współpatrona diecezji, który po rezygnacji z arcybiskupstwa gnieźnieńskiego osiadł w Dobrowie i tam według tradycji dokonał swoich ostatnich dni (s. 298-310).

W rozdziale ósmym zostały omówione zakony prowadzące swoją działalność

na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej tak w części „kujawskiej”, jak i na pozostającym jej obszarze. Jako że w okresie niewoli narodowej zakony były represjonowane, stąd też przedstawione zostały w dwóch kolejnych podrozdziałach kasaty z 1819 i 1864 r., a w trzecim problem tzw. klasztorów etatowych. Ostatnią częścią tego rozdziału stanowi problem odnowienia życia zakonnego po 1918 r. i powoływania do życia nowych zgromadzeń zakonnych. Jest to istotna część monografii, gdyż ukazuje bogactwo rozwoju życia zakonnego, które się dokonało szczególnie po odzyskaniu przez Polskę niepodległości.

Ostatni rozdział – dziewiąty – poświęcony został stanowi diecezji kujawsko-kaliskiej po 1918 r. Z tej też racji ukazana została ogólna sytuacja polskich diecezji funkcjonujących w rzeczywistości odradzającego się państwa, jak i potrzeba ich reorganizacji. Jako że był to problem istotny, stąd też i temu wątkowi poświęcono odrębny *passus*. Część tę kończą sprawy związane z zawarciem *Konkordatu* i ogłoszeniem bulli *Vixdum Poloniae unitas* (1925 r.). Cyrkumskrypcja dokonana przez Piusa XI zamknęła pewien rozdział w dziejach diecezji na Kujawach, znacznie uszczupliła jej terytorium, ale także wprowadziła nową tytulaturę – diecezja włocławska.

Część monograficzną pracy – liczącą 373 strony – wieńczy zakończenie oraz zamieszczony wykaz źródeł i opracowań. Niestety, mankamentem tej pracy jest brak stosownych indeksów, które ułatwiłyby korzystanie z książki będącej „skarbnicą wiedzy” o Kościele włocławskim w okresie niewoli narodowej i odradzającej się Polski. Rekompensatą za to jest druga część opracowania, nie mniej ważna jak pierwsza. Obejmuje ona w swej zawartości dodatki o charakterze źródłowym, podzielone na dwie części. Stanowią one element istotny, zwłaszcza dla tych osób, które pragną sięgnąć *ad fontes*, by poznać i zrozumieć dzieje najstarszej diecezji na Kujawach. Inwentarze te uwzględniają kolejno: akta biskupów kujawsko-pomorskich, akta Kapituły Katedralnej we Włocławku, akta kapituł kolegiackich w Choczu, Kaliszu, Kurzelowie, Łasku, Łęczycy, Sieradzu, Uniejowie, Wolborzu oraz żmudzkiej kapituły kolegiackiej (przywiezione do Włocławka przez biskupa Bereśniewicza); akta diecezji kujawsko-kaliskiej, czyli akta Konsystorza Generalnego Kaliskiego I i Kaliskiego II, Konsystorza Generalnego Włocławskiego, wizytacje biskupów kujawsko-kaliskich; a także akta różne oraz akta szkół, akta diecezji włocławskiej i akta zakonów. Drugą część zamieszczonych dodatków stanowi inwentarz archiwaliów parafialnych przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku. Jest to pokaźna część pracy (s. 503-643), która w porządku alfabetycznym uwzględnia spis parafii przynależnych do diecezji włocławskiej, nie tylko w latach 1818-1925, z podaniem wykazu zachowanych wizytacji parafialnych, ksiąg metrykalnych (księgi chrztów, zaślubionych i zgonów), jak i innych akt wytworzonych przez poszczególne kancelarie parafialne. Spis ten jest przydatny szczególnie dla genealogów poszukujących swoich rodzinnych korzeni, ale także może być pomocny dla historyków zgłębiających dzieje poszczególnych wspólnot parafialnych.

Oprócz dodatków autor zamieścił w swojej pracy kilka wykazów i zestawień. Mają one uzmysłowić czytelnikowi stan i położenie diecezji kujawsko-kaliskiej, są więc niejako dopełnieniem treści narracyjnej książki. Dwa pierwsze aneksy

opracowane na podstawie schematyzmu diecezjalnego z 1892 r. uwzględniają parafie diecezji i podaniem przy każdej z nich funkcjonujących bractw, szkół, przytułków oraz liczbę wiernych (s. 647-693). Aneks trzeci uwzględnia parafie powstałe w latach 1892-1925, czwarty i piąty podają wykazy bractw, a w szóstym uwzględnione zostały rejestry szkół z prefektami w 1925 r. Następujące po nich zestawienie wylicza świątynie odbudowane, rozbudowane i konsekrowane w okresie diecezji kujawsko-kaliskiej (szczególnie po wydaniu tzw. edyktu tolerancyjnego). Ostatni, ósmy aneks zestawia 37 miejscowości, w których swoją działalność prowadziły zakony męskie i żeńskie.

Recenzując pracę ks. W. Kujawskiego nie można zapomnieć o ciekawej inicjatywie wydawniczej, którą było wznowienie dwóch klasycznych map, dołączonych do publikacji na zasadzie reprintu. Pierwszą stanowi tzw. mapa Chodyńskiego z 1890 r., która ukazuje przeobrażenia dokonane na skutek rozbiorów, a więc obrócenie granic diecezji o 180°. Druga natomiast jest wznowieniem mapy diecezji kujawsko-kaliskiej, przygotowanej dla biskupa Bereśniewicza w 1887 r., z uwzględnieniem struktur administracyjnych diecezji, jak i zamieszczeniem danych odnoszącymi się do zarządu państwowego. Mapy te są przydatne w analizie treści podanej w opracowaniu monograficznym. Ułatwiają one również lokalizację poszczególnych parafii, stanowiąc wsparcie dla części źródłoznawczej.

Spoglądając całościowo na pracę ks. Witolda Kujawskiego należy stwierdzić, iż nauka polska otrzymała monografię, która imponuje erudycją autora i sugestywnością jego stylu pisarskiego. Dopelnieniem pracy jest niezwykle starannie przeprowadzona korekta, jak i efektownie dobrana szata graficzna, co dodatkowo potwierdza fakt, że recenzowane opracowanie jest znaczącym osiągnięciem polskiej historiografii, wpisującym się w kanon prac o Kościele czasu niewoli narodowej i odradzającego się państwa polskiego.

W podsumowaniu naszych rozważań należy podkreślić, iż publikacja zasługuje nie tylko na dostrzeżenie, ale i rekomendację, gdyż w sposób przystępny przybliży trudny okres dziejów diecezji kujawsko-kaliskiej, a prócz tego – dzięki dodatkowi źródłoznawczemu – staje się cennym przewodnikiem dla historyków, archiwistów, ludzi parających się nauką na co dzień, jak i rzeszy genealogów-amatorów, którzy poszukując własnych korzeni rodowych odwiedzają archiwa kościelne i państwowe.